

RISTO DEGERMAN

Miksi Pasi Rutanen rykäisi radiossa 21.8.1968?

Erityisesti radio, mutta myös televisio on historiantutkimuksessa ongelmallinen lähde-tyyppi. Varsinkin lähihistorian tutkimuksen kannalta ne voisivat tarjota paljonkin uusia näkökulmia. Niitä voidaan käyttää lehtien tapaan, mutta sen lisäksi niihin liittyy myös omat rajoituksensa – sekä erityisyytensä, joita muista lähteistä ei löydy. Risto Degerman pohtii audiovisuaalista jäännettä historian tutkimuksen lähteenä.

■ Historiantutkimuksen audiovisuaalisista lähteistä elokuva on ehkä tutkituin, vaikka senkään tie historiantutkimuksen lähteiden joukkoon ei ole ollut vaivaton. Kirjallisten lähteiden ylivalta on merkinnyt muun muassa sitä, että lähteiden ollessa ristiriidassa keskenään on kirjallisia lähteitä pidetty vakuuttavampina.¹

Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että audiovisuaalisia jäännetä on käytetty historian tutkimuksen lähteenä melko vähän. Erityisesti tämä pätee sähköisiin viestimiin radioon ja televisioon, joiden käyttöarvoa tai pätevyyttäkään historiallisena lähteenä on tutkittu vähän. Silloin kun audiovisuaalisia tuotoksia on käytetty lähteenä, ne on yleensä rinnastettu kirjallisiin medioihin, kuten sanoma- ja aikakauslehtiin. Elokuvaa puolestaan sijoituu historiallisena lähteenä paljolti samaan kategoriaan kuin kirjallisuus.

Sitä voidaan tutkia sekä jäänteinä että taideteoksena riippuen näkökulmasta.

Audiovisuaalisten jäänteiden käyttöä tutkimuksessa hankaloittaa niiden satunnaisuus. Radio- ja televisio-ohjelmat ovat yleensä yksityisten yhtiöiden omaisuutta, eikä niitä sen vuoksi ole yleisen tutkimuksen käytettävissä samalla tavalla kuin julkisiin arkistoihin sisältyviä kirjallisia dokumentteja ja dokumenttikokoelmia.

Audiovisuaalista materiaalia on historian tutkimuksen kannalta käytettävissä paitsi satunnaisesti, myös suhteellisen lyhyeltä ajanjaksolta; radio keksittiin vasta 1800 ja 1900-luvun vaihteessa² ja televisio vasta muutamia vuosikymmeniä sen jälkeen. Suuri osa radio- ja televisiolähetyksistä on välitetty suorana, minkä takia niistä ei ole edes koskaan syntynytkään tallennetta myöhemmin tutkittavaksi.

Audiovisuaalisten jäänteiden käyttöä historian tutkimuksessa vaikeuttavat osaltaan myös näihin lähteisiin sisältyvät ilmaisulliset erityispiirteet. Ellei tutkimus keskity pelkästään tekstisisältöjen tarkasteluun, edellyttää näiden ilmaisullisten elementtien tunnistaminen ja analysointi myös paneutumista lähteiden dramaturgiseen rakenteeseen, genren mukaiseen kerrontatapaan sekä esitys- ja vaikutustapaan. Tässä suhteessa audiovisuaaliset lähteet poikkeavat ainakin jossakin määrin perinteisistä kirjallisista lähteistä.

Heterogeeninen jäänneröhmä

Kun puhutaan audiovisuaalisista jäänneistä on huomattava, että ne eivät muodosta yh-

1. Hannu Salmi (1993) *Elokuvaa ja historiaa*, Helsinki: Suomen elokuva-arkisto ja Painatuskeskus, 11–12.

2. Italialainen Guglielmo Marconi onnistui lähettämään ensimmäisen kerran ääntä sähköisesti 1895.

tenäistä kokonaisuutta, jota voitaisiin tutkia täsmälleen samoin menetelmin. Elokuva on esimerkiksi tarkoitettu pääsääntöisesti seurattavaksi elokuvateatterissa kollektiivisessa katselutilanteessa, kun taas sähköisiä viestimiä; televisiota, radiota sekä nykyisiä uusia tietotekniikkaan perustuvia medioita seurataan enemmän tai vähemmän yksilöllisessä tai privaatisessa tilanteessa.

Vaikka televisio visuaalisena mediana helposti rinnastetaan elokuvaan, on näiden kahden välillä oleellinen ero. Siinä missä elokuva perustuu tiukasti organisoidulle kerronnalle ja yhden yksittäisen ongelman ratkaisulle, televisio muodostaa audiovisuaalisen jatkumon, jossa ei lopullista sulkeumaa tarjotakaan.³ Tämä Veijo Hietalan luonnehdinta televisiosta jatkumona pätee epäilemättä myös radioon, joka kerronnaltaan on lähellä televisiota, joskin ilman näytettävää kuvaa.

Siitä huolimatta, että audiovisuaaliset välineet asettavatkin välittämilleen sisällöille omia erityisvaatimuksia, se ei tietenkään tarkoita, että lähdekritiikin peruskysymykset voitaisiin unohtaa. Ne pätevät niin kirjoitettuun kuin puhuttuunkin sanaan. Lähteen autenttisuuden selvittäminen edellyttää aina ulkoista lähdekritiikkiä, jolla varmistetaan kuka lähteessä puhuu, mistä se tosiasiaa kertoo ja miltä ajalta se on lähtöisin.

Tulkinnan edellytyksissäkin löytyy yhtäläisyyksiä. Nykyhistorian metodeja pohtineen John Toshin sanoin:

”The historian requires not merely linguistic fluency but a command of the historical context which will show what the word actually refer to.”⁴

Toshin näkökulmaa voi kuitenkin täydentää liittämällä siihen vielä myös vaatimuksen välinekielen hallitsemisesta. Kirjeiden ja sanomalehtien tutkimuksessa se tuntuu yleensä niin itsestään selvältä, ettei sitä juurikaan tulla edes ajatelleeksi. Esimerkiksi voidaan pohtia sitä, onko kirjeen ilmaisu-tapa, puhuttelumuoto, asian esittämisen tyyli tai käytetyt käsitteet ja termit luettavissa sanatarkasti, vai onko ne ennemminkin tarkoitettu tyylikeinoiksi. Harvemmin sen sijaan on tarvetta miettiä esimerkiksi sitä mis-

sä mielentilassa sanomalehden uutisen kirjoittaja, jutun lehteen taittanut toimitussihteeri tai lehden painanut painaja ovat työtään tehneet. Suorassa radio tai tv-lähetyksessä kiihtynyt toimittaja on läsnä myös vastaanottotilanteessa ja se vaikuttaa suoraan myös välitettävään sanomaan.

Audiovisuaalisen lähteen tutkimuksessa välineeseen liittyvät ominaisuudet eli välineen ominainen tapa ilmaista ja välittää tekstisisällön lisäksi myös muuta informaatiota, saattavat olla hyvinkin merkittävä osa jäänteiden kokonaisinformaatiota, kuten jäljempänä analysoitava radiouutisten ensimmäinen uutislähetys Tšekkoslovakian kriisistä elokuulta 1968 osoittaa.

Vaikka länsimaisessa kirjallisvoittoisessa kulttuurissa elävien historioitsijoiden voikin ymmärtää keskittyvän kirjoitettuun sanaan, on niidenkin suhteen syytä pitää mielensä avarana. Tiedon sisältyminen nimenomaan kirjalliseen lähteeseen ei nimittäin suinkaan tarkoita sitä, etteikö se voisi alkuperältään olla jotakin aivan muuta. Suuri osa varsinkin vanhoista teksteistä nojautuu alunperin pitkälle suulliseen historiaan.⁵

Ääntä yli ajan

Lehdistöhistoriallisessa tutkimuksessa lehtiin sovelletaan yleisesti kvalitatiivisen tutkimuksen metodeja. Kvantitatiivisia metodeja käytetään tukemaan päämetodina toimivaa laadullis-sisällöllistä tarkastelua.⁶ Kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen tutkimusotteen yhdistelmä sopii myös radio-ohjelmien tutkimukseen.

Radio-ohjelmia voidaan käyttää sanomalehtien tapaan selvittäessä jonkin ulkoisen tapahtuman tai tapahtumasarjan ilmenemismuotoja. Esimerkkinä tämäntapaisesta käytöstä on Galia Golanin 1973 julkaisema tutkimus puoluejohtaja Alexander Dubcekin ajasta Tšekkoslovakiassa 1968–69. Golan on käyttänyt laajasti Tšekkoslovakialaisia lehtiä ja radiota tutkimuksensa tietolähteenä.⁷ Tukeutuminen tiedotusvälineisiin on ollut luontevaa tutkimuksessa, jonka tutkimuskohde on ollut lähihistoriassa ja josta on osin siitakin syystä ollut käytettävissä vain vähän asiakirjamateriaalia.⁸

Radiosta voidaan myös selvittää tietyn tai tiettyjen ohjelmien asennoitumista tai nii-

den välittämää kuvaa tutkittavasta kysymyksestä. Silloin tutkimuskohteena on joko radio-ohjelma, ohjelmasarja tai kokonainen ohjelmisto. Esimerkkinä tästä voidaan mainita Gary Rawnsleyn tutkimus, jossa selvitetään BBC:n ulkomaan lähetysten suhtautumista Suezin kriisiin ja Unkarin kansannousuun vuonna 1956.⁹ Rawnsleyn tutkimuksen lähdemateriaalista on suurin osa kuitenkin välillisiä lähteitä, kuten muistioita, muistelmateoksia sekä haastatteluja.

Radion ohjelmajäänteiden sisältöä on hankala analysoida puhtaasti tekstin pohjalta, vaikka sellaisena niitä useimmiten on käytettykin – kun radiota ylipäänsä on lähteenä käytetty. Italian radiohistoriaa tutkinut Gianni Isola korostaa äänellisten tekstien tutkimuksen hankaluutena myös sitä, että ne ovat ilmestyessään olleet osa jatkuvaa äänen virtaa. Niitä ovat myös lukeneet ammatilliset toimittajat näkymättömälle, mutta melko hyvin tunnetulle yleisölle.¹⁰

Radio-ohjelma rakentuu äänen varaan. Itse puhuvan – siis tekstisisältöä välittävän äänen lisäksi jäänte sisältää myös muuta audioon- tai sen puutteeseen – liittyvää informaatiota. Se tuottaa monenlaisia aineksia historian tutkimukselle, kuten Yleisradion radiouutisten lähetys aamulla kello 6.00 21.8.1968 osoittaa.

Lähetys alkoi toimittaja Tapani Laustin lukemilla uutissähkeillä. Ne kertoivat Prahan radioon viitaten,¹¹ että neuvostoliittolaiset joukot olivat ylittäneet Tšekkoslovakian rajat. Lisäksi kerrottiin, että joukot olivat tulleet maahan ilman Tšekkoslovakian johtajien tietoa. Todettiin, että kansalaisia oli kehoitettu olemaan rauhallisia. Edelleen Prahan radiolähetystä referoiden todettiin, että lähteen mukaan joukkojen tulo maahan sotii kaikkia kansainvälisiä lakeja ja sosialististen maiden välisiä suhteita vastaan. Sen jälkeen viitaten kansainvälisiin uutistoimistolähteisiin kerrattiin tapahtumien taustaa ja mahdollisia vaikutuksia yleiseen kansainvälispoliittiseen tilanteeseen. Seuraava sähke kertoi puhelinliikenteen katkeamisesta sekä Tšekkoslovakian rajojen sulkemisesta ja matkustajien käännättämisestä rajoilta. Yhdysvalloista kerrottiin presidentti Johnsonin kutsuneen kansallisen

turvallisuusneuvoston koolle pohtimaan kriisiä sekä YK:n päämajan poliisivartiointin lisäämisestä. Lontoosta kerrottiin pääministeri Harold Wilsonin keskeyttäneen lomansa, jonka jälkeen kuului paperien rapinaa ja toimittaja jatkoi:

Ja sitten Yhdysvalloista tulee myös uutinen, joka ei liity Tšekkoslovakian tapahtumiin. Yhdysvaltain entinen presidentti...

(Lukeminen keskeytyy puhelimen pirinään)

Ja nyt puhelin soi. Siellä lienee Pasi Rutanen¹². *(Kobinaa ja Tapani Lausti vastaa puhelimeen selvästi obi mikrofonin)* Ajan-kohtainen studio. *(Puhelimen ääniä ja kobinaa. Pasi Rutasen ääni)* Haloo *(Kai-kua. Lausti vastaa Rutaselle)* Täällä Yleis-

3. Veijo Hietala (1993) *Kuvien todellisuus – Jobdatus-ta kuvallisen kulttuurin ymmärtämiseen ja tulkintaan*, Helsinki: Kirjastopalvelu Oy, 121.

4. ”Historiantutkijalta ei edellytetä vain kielitieteellistä sujuvuutta, vaan myös kykyä hallita historiallinen konteksti, joka osoittaa mitä sanat todellisuudessa tarkoittavat.” John Tosh (1984) *The Pursuit of History. Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History*, London and New York: Longman, 53.

5. John Tosh (1984) 173.

6. Pekka Suvanto (1977), ’Sanomalehdistö historian tutkimuksen lähteenä’ *Yleisen historian lähteet ja niiden käyttö*. Helsinki: Gaudeamus, 96–99.

7. Galia Golan (1973) *Reform Rule in Czechoslovakia. The Dubček Era 1968–1969*. Cambridge University Press, passim.

8. Golanin tutkimuksessa on radion ja lehtien lisäksi käytetty pohjana myös haastattelunaineistoa. Materiaalin saannissa hän on tukeutunut mm. Yhdysvaltojen keskustiedustelupalvelun CIA:n tukea saaneeseen Radio Free Europeen arkistomateriaaliin (Golan, (1973) vii), mikä tietysti on hyvä ottaa huomioon lähdemateriaalin luotettavuutta ja tasapuolisuutta arvioitaessa.

9. Gary David Rawnsley: Cold war radio in crises: The BBC overseas services, the Suez crisis and the 1956 Hungarian Uprising, Ebsco Host Research Databases, Internet, Lähde: *Historical Journal of Film, Radio & Television, Jun96, Vol. 16 Issue 2, p197, 24p 1bw*.

10. Gianni Isola: Italian radio: History and historiography, Ebsco Host Research Databases, Internet, Lähde: *Historical Journal of Film, Radio & Television, Aug95, Vol. 15 Issue 3, p393, 7p*.

11. Miehityksen alkuvaiheessa radio välitti tiedonantoa, jossa se toisti Tšekkoslovakian kommunistisen puolueen keskuskomitean puhemieshistorioiden julkilausumaa kymmentä vaille kahdesta lähtien. *The Prague Spring 1968. A National Security Archive Documents Reader*. Toimittajat: Jaromír Narátil (päätoimittaja), Antonín Beněik, Václav Kural, Marie Michálková, ja Jitka Vondrová. Englanninkielinen käännös: Mark Kramer, Joy Moss ja Ruth Tosek, Central European University Press, The Prague Foundation, Prague, 1998, s. xxxv.

12. Yleisradion New Yorkin kirjeenvaihtaja.

radion uutislähetys. (*Rutanen biljaisella äänellä*) Niin. (*Hetken tauko ja Rutanen jatkaa*) Tänne tuli tämä uutinen, ää Washingtoniin kello neljä Suomen aikaa eli samaan aikaan kun se luettiin Prahán radiossa, jonka lähetysten amerikkalaiset peilasivat. Ja välittömästi tämän jälkeen presidentti Johnson kutsui koolle kansallisen turvallisuusneuvoston, ulkoministeri Rusk¹³ oli parhaillaan kuuluttavan demokraattien puolueohjelmakomiteassa kun komitean puheenjohtaja Fox ojensi hänelle uutista koskevan sähkeen. Ulkoministeri pyysi kokoukselta anteeksi ja poistui kysymyksiin vastaamatta takaoven kautta autoon...¹⁴

Tekstisisältö kertoo tapahtumasta, joka on sattunut edellisen yön aikana ja siitä maailmalla esitettyjä kommentteja. Niiden pohjalta voidaan tutkia, mitä aamulla 21. elokuuta 1968 oli tiedossa yöllisestä Tšekkoslovakian miehityksestä – tai ainakin sitä, mitä siitä radiossa tuoreeltaan kuulijoille kerrottiin. Se perustui Washingtonissa käytössä olleisiin tietoihin jotka jälkikäteen arvioiden pitivät paikkansa kutakuinkin hyvin, joitakin pieniä yksityiskohtia lukuun ottamatta, jollainen oli muun muassa tieto Prahán radion välittämän uutisen ajankohdasta.

Tallennettu lähetys sisältää tekstin lisäksi kosolti myös muuta informaatiota. Esimerkiksi uutisten lukemiseen liittyy ajalle tyyppisiä tapoja ja sanankäyttöä, jolloin jääne mahdollistaa edustamansa ajan puhuntatavan tutkimisen. Uutisten luvun keskeyttävä puhelimen ääni ja sitä seuraavan Pasi Rutasen puhelinaraportin äänen laatu puolestaan välittävät tietoa siitä, millaista tekniikkaa tuohon aikaan oli käytettävissä (ns. analoginen puhelintekniikka, jossa esimerkiksi soittoääni synnyttiin mekaanisesti).

Myös lähteen tuottamilla mielikuvilla on vaikutuksensa jäänteiden välittämään sisältöön. Näitä mielikuvia synnyttävät äänelliset viitteet. Sellaisena toimi esimerkiksi puhelimen ääni, joka keskeyttää suunnitelmallisen ja etukäteen laaditulta kuulostavan sähkeiden luennan. Kuulijalle syntyy mielikuva jostakin epätavallisesta tai poikkeuksellisesta. Liittyneenä itse kerrottavaan asiaan se vahvistaa ja alleviivaa tapahtuman

dramaattisuutta. Jo pelkästään tämä, lähe-tyksen sujuvuuden katkaiseva puhelimen pirinä, synnyttää kuulijassa mielikuvan dramaattisesta tapahtumien käänteestä. Myös Pasi Rutasen rykäisy ja hiukan rosoinen raportointitapa sekä puhelinäänen tekniset heikkoudet liittyvät osaksi kuulijan mielikuvaa: ”ei ole ehditty valmistella aivan loppuun saakka” ”tämä tulee suorana jostakin” ”raportti tulee kaukaa”.

Edellä oleva esimerkki osoittaa, kuinka radion uutislähetys sisältää sinänsä näennäisen rationaalisen denotatiivisen informaation lisäksi myös suuren joukon konnotatiivisia oheisviestejä, joilla on vaikutuksensa siihen millaisena radio-ohjelma todellisuudessa kuulijoille näyttäytyy. Sama lähdekriittinen haaste varsinaisesta denotatiivisista perusmerkityksestä ja konnotatiivisista sivumerkityksistä liittyy toki myös muuhun jääneaineistoon.

Esimerkki Yleisradion radiouutisten ensimmäisestä Prahán miehitystä koskevasta uutislähetyksestä osoittanee, että audiovisuaaliseen jäänteeseen voi sisältyä koko joukko informaatiota, joka pelkässä tekstianalyysissä jää huomioimatta. Median välineellisillä ominaisuuksilla on väistämättä vaikutuksensa myös ohjelman jäänteeseen.

Kuinka tärkeää äänilähteen teknisen laadun, ilmaisutyylin tai muiden oheisviestien analysointi on, riippuu luonnollisesti tutkimuksen tavoitteista. Jos analysoitavana on tasavallan presidentin puhe tai asiantuntijan radiossa pitämä luento, voi keskeistä olla juuri teksti, jos muutoin ei ole syytä epäillä jäänteiden alkuperää tai aitoutta. Sen sijaan jos kiinnostus kohdistuu esimerkiksi siihen, kuinka Suomen kansa sai presidentin välittämän tiedon, voi olla aiheellista kiinnittää huomiota vaikkapa siihen, rykäisikö presidentti ennen asian sanomista, oliko hänen äänessään liikutusta vai kerrottiinko asia kenties sittenkin vain lakonisena ilmoituksena. ■

PS. Siitä Pasi Rutasen rykäisystä. Ehkä hänellä oli vain vihne kurkussa...

13. Dean Rusk, Yhdysvaltain ulkoministeri.

14. Radiouutiset 21.8.1968 klo 6.00. Arkistoitu tallenne n:o ARK-3903-5 Yleisradion Radioarkisto (Rark).